

ВИННИЧЕНКО Володимир Кирилович (16(28). 07. 1880, м. Єлисаветград, нині Кіровоград — 05. 03. 1951, м. Мужен, департамент Примор. Альпи, Франція) — прозаїк, драматург, політичний і державний діяч. Навч. у Єлисаветград. чол. гімназії (1890–99). У 1900 вступив на юрид. факультет Університету св. Володимира (Київ); у лютому 1902 заарешт. і відрах. за організацію проти-уряд. студент. акцій; закін. Університет екстерном (1905). Від осені 1902 до лютого 1903 перебував на військ. службі у 5-му сапер. батальйоні (Київ). Від 16 лютого 1903 — «в бігах». За кордоном (Галичина) вів парт. роботу як чл. РУП, брав участь у виданні й нелегал. доставці в Росію соц.-демократ. преси та літ-ри. Після затримання на кордоні під час перевезення нелегал. літ-ри протягом 2-х р. утримувався «за дезертирство» у фортеці «Косий капонір» (Київ). У грудні 1905 після реорганізації РУП в УСДРП обраний до її кер-ва. У вересні 1906 — 3-й арешт В.; до квітня 1907 — ув'язнення в Лук'янів. тюрмі (Київ). Від жовтня 1907 до травня 1914 жив в еміграції (Австрія, Швейцарія, від вересня 1908 — Франція), де активно займався літ. працею. 1913 ініціював видання укр. марксист. ж. «Дзвін». Повернувшись у Росію під чужим прізвищем, продовжив парт. діяльність. 1914–17 нелегально мешкав у Москві, де співпрацював із ж. «Украинская жизнь»; брав участь у заснуванні й виданні ж. «Промінь», у якому надрукував кілька своїх творів, зокрема роман «Записки Кирпатого Мефістофеля». Після Лютн. революції 1917 в Петрограді (нині С.-Петербург) повернувся у Київ. Разом із М. Грушевським очолив нац.-демократ. рух, спочатку як заступник голови УЦР, далі — як голова Ген. Секретаріату УЦР. Якийсь час дотримувався політики федераліст. союзу з більшов. Росією, проте у січні 1918, напередодні окупації

Києва армією М. Муравйова, обстоював політ. самостійність України, проголошену IV Універсалом УЦР. Після встановлення влади гетьмана П. Скоропадського залишив Київ і напівлегально мешкав на Княжій горі під Каневом. У листопаді 1918 очолив Директорію, яка організувала повстання проти П. Скоропадського і на деякий час взяла владу. 22 січня 1919 у Києві Конгрес трудового народу України проголосив об'єднання Галичини, Закарпаття, Буковини й Наддніпрянщини в УНР, фактично очолювану В. Проте 11 лютого 1919 під тиском керівництва Антанти, яке не бажало бачити на чолі УНР соціаліста, В. вийшов зі складу Директорії, зрікся своєї участі в уряді і подався за кордон (мешкав у м-ку Земмерінг під Віднем). У вересні 1919 ініціював створення Закордон. групи Укр. КП. Написав і видав (1920) спогади «Відродження нації». У травні–вересні 1920 В. перебував у Москві, де вів переговори з більшов. урядом, маючи намір «одягти більшовизм в українську одягу». Ключовий пункт його програми — статус України як незалеж. собор. держави — не був підтриманий Л. Троцьким, Л. Каменевим, Х. Раковським. В. запропонували пост наркома закордон. справ України, проте до складу Політбюро ЦК КП(б)У, що давало б можливість реально вплинути на політику, його включити відмовилися. В. повернувся за кордон і поселився під Берліном. Його політ. публіцистика цієї пори містить нищівну критику централізатор., імпер. політики РКП і КП(б)У.

1920-ті рр. — час великої творчої активності В. як романіста й драматурга. Від 1922 разом із М. Шаповалом він редагував літ.-громад. місячник «Нова Україна» (Прага), друкуючи в ньому свої художні твори й статті на громад. та культурні теми, виношував проект створення комерц. кінотовариства «Українфільм». У лютому 1925 подружжя Винниченків переїхало до Франції (до 1934 мешкав у Парижі, згодом — у Мужені). Від 1932 і до кінця життя В. зосереджений на розробці теорії «конкордизму» — вчення, в основу якого покладено ідею гармонії людини з самою собою, з соціумом і природою. Передбачаючи наближення 2-ї світової війни, В. розгорнув грандіозну дипломат. акцію: склав меморандум, у якому проголосив ідею «європ. протекторату України», і звернувся з відповід. листами до Сталіна та ін. ключових політиків світу. Ще одним його політ. проектом цієї пори був намір провести всесвіт. референдум, учасники якого змусили б політиків відмовитися від війни. Обидва проекти не мали успіху. Роки війни В. провів на своєму х. Закуток (м. Мужен), у гострих матеріал. нестатках. У червні 1941 окупац. фашист. влада пропонувала йому співпрацю (йшлося про можливість очолення В. укр. уряду, під-

контроль. Німеччині). В. відмовився, «розплатившись» за це кількома тижнями «концентраку». В останні два десятиліття свого життя В. багато займався живописом; колекція його картин складає бл. 100 робіт (2000 вони були передані Україні УВАН у США і відтоді зберігаються в Інституті літ-ри НАНУ). Протягом 1940-х рр. В. мав намір виїхати до США, проте посольство цієї країни не видало йому візу, не бажаючи приймати в своїй країні скандал. політика-«комуніста».

Перші літ. проби В. відносяться до гімназ. часів: поема про Запорозьку Січ (не збереглася); пізніше — поема «Повія» (ін. назва — «Софія»). Літ. дебют — 1902 (оповідання «Сила і краса» // «КС», № 7-8). Перші оповідання В. містять полеміку зі «старосвіт.» укр. літ. традицією (І. Нечуй-Левицький, Панас Мирний, М. Кропивницький), зорієнтованою на описовість, етнографізм, а також на сюжетні схеми, в яких відбилися ідеалізов. уявлення про село, його конфлікти й типи. Як новеліста В. цікавили гострі соц. конфлікти, екзот. люд. типаж, зокрема «відпадки суспільності» (І. Франко), заробітчани, солдати, молоді революціонери («Боротьба», «Біля машини», «Суд», «Салдатики!», «Заручини», «Контрасти», «Голота», «Голод», «Студент», «Темна сила», «На пристані» та ін.). Селян. «грабіжки» 1902-05, стихія бунтів і заворушень, зіткнення влади з народом давали йому цікавий матеріал для соц.-психол. студій. Зі сторінок ранньої прози В. поставала панорама укр. «низового» життя. З часом гостра соц. колізія поступається місцем психол. завданням («Момент», «Чудний епізод», «Таємна пригода», «Талісман», «Олаф Стефензон», «Терень», «Раб краси»). Сюжети оповідань В. тримаються на динаміч. фабулах, в основі яких історія, пригода, до того ж — сповнена таємниць, несподіванок, загадок. На долі героїв письменника часто падає трагіч. відсвіт форсмажор. обставин, екстремал. ситуацій; частими є й «летальні» розв'язки. Його герої бунтують проти панських кривд, а потім жорстоко розплачуються — хто брутально розправою над собою, хто життям («Суд», «Салдатики!»); ризикуючи, переходять кордон («Момент»); роблять підкоп із тюрем. камери («Талісман»); влаштовують небезпечні ігри під час льодоходу («Федько-халамидник»); поширюють під «носом» у жандармів прокламації по селах («Студент», «Записна книжка»); рятують з палаючого будинку геніал. картину («Олаф Стефензон»); підпалюють панську садибу («Купля»). Незвичайні обставини, за яких відбувається дія, стають моментом істини. Несподівані, яскраві події висвітлюють злами, несподівані перетворення, що відбуваються з героями. Парадокс. метаморфози індивід. та масової психології відтворено в новелах «Суд», «Салдатики!», «Талісман», «Боротьба», «Студент», «Терень» та ін. «Чудні» метаморфози, які свідчили про парадоксальність як фундам. рису худож. мислення, не є у В. сюрреаліст. шоком; вони знаходять реаліст. мотивування, впливаючи з психол. чинників, які не

лежать на поверхні. Досить поширеною в творчості В. є новела курйозів, в якій використовується поетика анекдоту, фарсу, буфонади («Антрепренер Гаркун-Задунайський», «Мнімий господін», «Уміркований» та «щирий», «Малорос-європеець», «Записна книжка»).

Рання новелістика В. не виходила за рамки реалізму, проте деякі новели містили елементи неоромант. поетики («Момент»), її захоплено зустріли й підтримали літ.-крит. відгуками І. Франко та Леся Українка. Поява драм «Щаблі життя» (1907) та «Memento» (1908), а також скандал. роману «Чесність з собою» (1910) знаменували появу «нового» В. У центрі багатьох творів В. цієї пори — проблема «нової моралі». В її осмисленні велике значення мали соціаліст. ідеї та «філософія життя», передусім — Ф. Ніцше з його пафосом «переоцінки всіх цінностей». Зосередившись у ранній період творчості на явищах соц. та морал. дисгармонії, В. тепер шукав позитив. програм, ставлячи своїх героїв у ситуацію морал. експерименту, пов'язаного з перевіркою певних «теорій». Найчастіше такій перевірці підлягала ідея «чесності з собою», що передбачала гармонію думки, почуття і вчинку, погодженість людини з самою собою, допускаючи, водночас, ігнорування традиц. морал. приписів. Критика лицемір. сусп. (буржуаз.) моралі характерна для творчості В. 1910-20-х рр. У полеміці з Ф. Достоевським письменник намагався протиставити роздвоєному Раскольникову цільну людину, «червоного ніцшеанця», який дотримується принципу «чесності з собою». Тип соціаліста-ніцшеанця поширений у драм. творах В. («Дисгармонія», 1906; «Щаблі життя», 1907; «Memento», 1908; «Великий Молох», 1908), а також у його романах («Чесність з собою», 1910; «По-свій», 1912; «Божки», 1914; «Заповіти батьків», 1914; «Записки Кирпатого Мефістофеля», 1917). Проте «червоні ніцшеанці» не виступають у ролі alter ego автора; найчастіше голос автора рівномірно розподілений між двома героями, які складають опозиц. пари. Звідси — амбівалентність автор. позиції, ефект «розмитого фокусу». Влаштовуючи перевірку собі та ін., «червоні ніцшеанці» В. нерідко стають заручниками власного принципу «чесності з собою», оскільки він веде їх не до бажаної гармонії, а до нової дисгармонії. Ціна експерименту виявляється надто жорстокою: йдеться вже й не про «сльозинку дитини» (як у Ф. Достоевського), а про життя дитини — саме воно стає платою за ризиковані морал. експерименти в драмі «Memento», романі «По-свій»; лише на останній грані зупиняється перед страшною жертвою герой роману «Записки Кирпатого Мефістофеля» Яків Михайлюк. Перевірка, яку — за прикладом Раскольникова — влаштовують герої В., врешті-решт свідчить, що «життя душить і ламає всякі найкращі принципи» (запис у «Щоденнику» В. від 27 червня 1916). Проте усвідомлення того, що нав'язування життю якоїсь умоглядної «теорії» неминуче супроводжується трагіч. насиллям над законами життя, у творчості В. було болісним і

вкрай суперечливим. У ньому змагалися «художник» і «доктринер», антиутопіст і утопіст. Як антиутопіст В. помічав «бісівщину» в середовищі революціонерів, «нових людей», за що 1909–14 був різко критикований М. Горьким (який картав В. за знімання з революціонерів «романтических одеяний») та В. Леніном (який закидав укр. письменнику «архискверное подражание архискверному Достоевскому»). І М. Горький, і В. Ленін у своїх оцінках керувалися утилітар. критеріями корисності або некорисності твору для справи революції. «Бісівщина», що поставала зі сторінок п'єс і романів В., — це передусім «нечесність з собою», подвійна мораль революціонерів, які претендують на роль і статус «нових людей»; їх маккіавелізм; небезпека перетворення партії в монастир, в якому є свої «доглядачі» й «прокуратори»; знеособлення особистості, підпорядкування «Я» Молохові колективності (див., зокрема, драми «Дисгармонія», «Великий Молох», «Базар»).

Утопічне начало привносилося в творчість В. з його поглядами ортодокс. марксиста, який «розрубав» мораль класовим мечем на дві частини. В цьому сенсі характерним є трактат В. «Про мораль пануючих і мораль гнوبлених» (1911). У ньому акцент зроблено на тому, що роз'єднує людей різних соц. станів, і проігноровано те, що їх об'єднує; заг.-люд. принесене в жертву класовому. З позицій ортодокс. марксизму В. виходив і тоді, коли йшлося про проблеми естетики. В ст. «Спостереження непрофесіонала. Марксизм і мистецтво» // «Дзвін», 1913, № 12 він, полемізуючи з ідеологами модернізму і започатковуючи укр. версії теорії соціаліст. реалізму, намагався обґрунтувати ідею марксист. літ-ри, заангажованої ідеалами соціаліст. «голубої далечіні». І разом з тим, у власній творчій практиці В. далеко відходив від проголош. принципів «марксист. літ-ри», віддаючи перевагу вільній стихії художниц. таланту, який не підвладний парт. тенденційності та здатний скористатися можливостями різних мист. стилів.

В. було близьким уявлення про суспільно-перетворюв. можливості худож. літ-ри, тому він вважав своїм обов'язком художника ставити «на обговорення суспільства» найгостріші питання, — з тим, щоб безпосередньо втрутитися в життя, пропонуючи навіть власні «сценарії щастя». Серед найбільш актуальних для В. передрев. пори були питання про можливість кардинал. «переробки людини» шляхом подолання біол. програм (спадковості, інстинктів), про «проблему статі» (вільна любов, проституція, нові форми шлюбу). Ця проблематика визначала конфліктні вузли в драмах В. «Брехня» (1910), «Пригвожені» (1914), «Мохноноге» (1915), в романах «Заповіти батьків», «Записки Кирпатого Мефістофеля» та ін. Дещо осторонь стоїть роман «Хочу!» (1914), пройнятий радістю нац. пробудження українства і полемікою з «вивихами» рос. шовінізму (хоча і в цьому творі автор не обійшовся без утопіч. проекту «визволення праці»). Експериментуючи з

«ноюю мораллю», В. охоче вдавався до інтертекстуальності. Характерними в цьому сенсі є численні ремінісценції з Ф. Достоевського («анти-раскольникови»; ледь приховані цитати з монологів героїв рос. письменника в драмі «Великий Молох»; використання певних сюжет. ходів у романі «Заповіти батьків», де є героїня — аналог Соні Мармеладової і де «здубльовано» фінал «Злочину і кари»). У драмі «Memento», романах «По-свій» та «Записки Кирпатого Мефістофеля» використано деякі сюжетні елементи з творів Гі де Мопассана та Г. Д'Аннунціо. Повість В. «Історія Якимового будинку» є травестією однієї з вставних новел «Дон Кіхота» М. де Сервантеса.

Розсуваючи традиц. рамки реалізму, В. надавав нових — неореаліст. — ознак жанрові роману. В його романах відсутня гостра соц. конфліктність. Майже всі вони — з життя укр. інтелігенції. Автора цікавлять морал.-психол. аспекти поведінки людини. Світ героїв В. переважно замкнутий родин. колом; важливу роль відведено складній любов. інтризі, «трикутникам» та «багатокутникам», покликав продемонструвати химерію життя в його парадокс. виявах. У романах В. послаблена роль фабули; внутр. конфлікти його цікавлять більше, ніж зовнішні. Домінують рефлектуючі герої, безпосередня псих. активність яких (пізнання, спілкування, переживання) невіддільна від самоаналізу, осмислення своїх життєвих принципів, цілей, цінностей, прагнень. Рефлексія в них є засобом самоконтролю та самовдосконалення. Рефлектуючі герої (поети, археологи, лікарі, журналісти, художники, юристи) вимагали нових способів зображення характерів, зокрема невластне прямого мовлення, внутр. монологів, складної структури діалогів та полілогів, динам. портретів. Прийоми ці мали оголювати всю глибину (часом навіть надлам) психіки персонажів, розкривати процес їх безупин. самоаналізу. Саме тому в романах В. досить часто зустрічаються щоденники героїв («По-свій»), листи («Хочу!»), записки («Чесність з собою»). В романі «Записки Кирпатого Мефістофеля» оповідь ведеться від 1-ї особи. Великого значення набувають діалоги-диспути — вони мають вигляд словесних двобоїв. Несподіваною — порівняно з ранньою новелістикою В. — виявилася у В.-романіста й функція пейзажу. Він майже зник. На зміну сільс. матеріалу прийшов урбаніст. колорит.

Драматургія В. також прикметна прагненням письменника подолати етногр.-побут. традицію (хоча в ній і залишився активним мелодрам. елемент, характерний для укр. драматургії 19 ст.). Як драматург В. успішно трансформував досвід «нової європ. драми». Особливо важливими для нього були творчі уроки Г. Ібсена. У деяких своїх п'єсах письменник вступав у творчий «діалог» з норвез. драматургом («Брехня» В. — і «Дика качка» Г. Ібсена, «Пригвожені» та «Мохноноге» — і «сімейна драма» «Привиди»). Цікавим у п'єсах В. є тип жінки «винниченків. віку» — наділеної сильним

характером 26-27-річної красуні. Кращі п'єси, передусім «Брехня» й «Чорна Пантера та Білий Ведмідь», ставилися на сценах провідних театрів Європи. Завершенням 2-го періоду творчості В. стали його п'єси «Закон», «Між двох сил», повість «На той бік». Два останні твори споріднює і те, що написані вони на матеріалі драм. подій укр. революції; в обох — надзвичайно цікаві жін. образи.

3-й період у творчій біографії В. ознаменований появою роману «Сонячна машина» (1924), який відкривав шлях до «невластивого Винниченкові раніше, трохи авантюрного, соціально-фантастичного, ...фабульного, "утопійного" роману» (М. Зеров). Останні 20 р. життя В. були віддані обдумуванню теорії конкордизму, яку він уявляв як універс. ключ до гармонії людини з природою, соціумом і самою собою. Філософ.-етич. трактат «Конкордизм» у 2-х т. досі не опубл., проте ідеї конкордизму «розлиті» в багатьох творах В. останнього періоду — в романах «Поклади золота» (1927), «Вічний імператив» (1935), «Лепрозорій» (1938), «Нова заповідь» (1949), «Слово за тобою, Сталіне!» (1950). В еміграції В. написав також кн. дит. оповідань «Намисто», перейняту ностальг. спогадуванням власного дитинства. У цей же час створив драми «Пісня Ізраїля» (Кол Нідре), «Великий секрет» (обидві — 1926), «Над» (1928), «Пророк» (1929). У 1920-ті рр. В. виявляв зацікавленість кінематографом. Його роман «Сонячна машина» має ознаки кіносценарію; згодом за цим романом В. написав одним. кіносценарій.

Від 1908 — після знайомства з М. Горьким — В. активно співпрацював з рос. видавництвами. 1914-16 у видавництві «Знание» (Москва) вийшло зібрання творів В. у 8-ми т. Деякі свої твори В. писав російською мовою, а 1909-13 через непорозуміння з укр. критикою та читачами неодноразово заявляв про свою готовність

перейти в рос. літературу, що мало резонанс як в укр. пресі, так і в літературі (див. драм. поему «Оргія» Лесі Українки).

Вагомою є публіцист. спадщина В., присвяч. переважно злободен. політ. темам (тактика УСДРП, діяльність очолюваного В. уряду, об'єднання укр. сил в еміграції, критика рос. шовінізму та тоталітаризму). Протягом 40 р. В. вів щоденник, який є цінним істор.-літ. джерелом.

Основні твори

Твори: В 24 т. Х.; К., 1924-28; Щоденник: У 2 т. Едмонтон, 1980; Намисто. К., 1989; Краса і сила. К., 1990; Відродження нації. К., 1990; Раб краси. К., 1994; Публіцистика. К., 2002.

Рекомендована література

1. Костюк Г. Володимир Винниченко та його доба. Нью-Йорк, 1980;
2. Погорілий С. Неопубліковані романи Володимира Винниченка. Нью-Йорк, 1981;
3. Гнідан О., Дем'янівська Л. Володимир Винниченко. К., 1993;
4. Панченко В. Будинок з химерами. Кр., 1998;
5. Сиваченко Г. Пророк не в своїй Вітчизні. К., 2003;
6. Панченко В. Володимир Винниченко: парадокси долі і творчості. К., 2004;
7. Кульчицький С., Солдатенко В. Володимир Винниченко. К., 2005;
8. Солдатенко В. Володимир Винниченко на перехрестях соціальних і національних прагнень. К., 2005.

В. Є. Панченко

Фотоілюстрації

Бібліографічний опис:

Винниченко Володимир Кирилович / В. Є. Панченко // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2005. — Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-34033>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).